

ՏԻԳՐԱՆ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՏԱՊԱՆԱԶԱՐ ՄԱՐՏՈՒՆՈՒՅ

Հայ-իտալական միացյալ հնագիտական արշավախումբը (ղեկավարներ՝ Ս. Հմայակյան, Ռ. Բիշոնե) 1994 թ-ին Գեղարքունիքի մարզի Մարսունի քաղաքում հայտնաբերել է միջնադարյան մահմեդական երկու տապանաքար¹:

2002 թ. ամռանը, այցելելով Մարսունի, մենք տեղում գտանք միայն մեկ տապանաքար:

Տապանաքարը գտնվում է «Մուշ» կինոթատրոնի դիմաց, երկու տնամերձների միջև ընկած փոքրիկ հողակտորի վրա, այն օրորոցածև է և միջին չափեր ունի:

Տապանաքարի հարավային նիստը (Նկ. 1) ունի հյուսածո զարդահրիզ, որի մեջ, կենտրոնական մասում, պատկերված է խորհրդանշական միհրաքի քանդակ, նրա աջ կողմում պատկերված է առյուծի և վիշապի մարտի տեսարան, որի ստորին մասում զլուխը դեպի վեր պարզած զարարվող վիշապն է, իսկ վերին մասում, թաթերով վիշապի վրա կանգնած և ճանկերը նրա մարմնի մեջ մխրճած առյուծն է, որը հռչատում է օձին: Տեսարանի վերին մասում հավերժության նշանն է:

Միհրաքից ձախ նույնպես ներկայացված է մարտի տեսարան, ուր պատկերված է ցուլին հռչատող առյուծը, որը սուղևի թաթերով և երախով բռնել է ցուլին: Յուլից վերև պատկերված է սափոր՝ ծորակով, վարդյակով և օղակածև նստուկով:

Տեսարանի ձախ անկյունում կա այծի փոքրիկ մի քանդակ:

Տապանաքարի հյուսիսային նիստը (Նկ. 2) նույնպես ունի հյուսածո զարդերիզ: Նրա մակերևույթի ձախ մասում պատկերված է թամբով, սանձով, ասպանդակը վրան ձիու քանդակ, որից վերև պատյանով և փոկերով կեռ թուր է, իսկ կողքին՝ աղեղ և նետերով լի կապարճ:

Տապանաքարի այս նիստի աջ մասում փորագրված է յոթ տողից բաղկացած արաբերեն արձանագրություն՝ կռայիտ նասիս գրատեսակով: Այն տեղ-տեղ խիստ հողմնահարված է, սակայն մեզ հաջողվեց վերծանել: Ստորև ներկայացնում ենք արաբերեն արձանագրությունը, ինչպես այն պահպանվել է տապանաքարի վրա.

Նկ. 1. Տապանաքարի հարավային ճիստը

Նկ. 2. Տապանաքարի հյուսիսային միստը

Նկ. 3. Տապանաքարի արևմտյան նիստը

- 1) صا حبه ا حمد ابن ق اسم
- 2) [...] [..] [..] [..]
- 3) [...] [..] [..] [..]
- 4) [..] [..] [..]
- 5) ایدیهم و ما خلفهم ولا یحیطون بشئ من علمه الا بما شأ وسع
- 6) کرسیه [..] [..] [..]
- 7) [..] [..] [..]

Արժանագրությունը վերականգնվում է հետևյալ կերպ (քառակուսի փակագծերում նշում ենք հռոմեացիության պատճառով արժանագրության եղծված հատվածները).

- 1) صا حبه ا حمد ابن ق اسم
- 2) [اله لا اله الا هو] [الحي القيوم] [لا تأ حذه سنة ولا نوم]
- 3) [له ما في السموات وما في الارض،] [من]
- 4) [الذي يشفع عنده الا باذنه] [يعلم ما بين]
- 5) ایدیهم و ما خلفهم ولا یحیطون بشئ من علمه الا بما شأ وسع
- 6) کرسیه [السموات و الارض] [لا يؤده] [حفظه]
- 7) [و هو العلي] [العظيم]

Արժանագրությունը բաղկացած է երկու մասից: Առաջին հատվածը հայտնում է հանգուցյալի անունը, իսկ երկրորդը՝ մահմեդական տապանաքարերի վրա հաճախ վաթագրվող մի հատված է Ղուրանից²:

- 1). Սրա տեքն է Ահմադ իբն Կասիմը
- 2). [Ալլահը, չկա այլ աստվածություն Նրանից քացի,] կենդանի, զոյություն ունեցող, [չի տիրում Նրան ոչ նիհնջը և ոչ քունը]

- 3). Նրան է պատկանում ամենայնը, որ երկնքի և երկրի վրա է. [ՌՊ]
- 4). կարող է բարեխոսել նրա առջև, ոչ այլ կերպ, քան նրա թույլտվությամբ Նա գիտի ինչ որ եղել է]
- 5). մինչև նրանց և ինչ կլինի նրանցից հետո, իսկ նրանց հասանելի չէ Նրա իմացությունից ոչինչ, [բացի այն, ինչ որ Նա կամենում է]
- 6). Նրա գահը [ընդգրկում է երկինքը և երկիրը և] դժվար [չէ] Նրա համար նրանց պահպանությունը], -
- 7). [իրավամբ, Նա բարձրյալ է,] վեհ է:

Տապանաքարի արևելյան ճակատը հարթ է, գուրկ է որևէ պատկերից:

Արևմտյան ճիստին պատկերված է միեբաբի քանդակը, որի վրա թևատարած առծիվ է (Նկ. 3):

Տապանաքարը վերին մասը պսակվում է երկթեք վերջավորությամբ, որի երկու կողմերում կիսագլանաձև մեկական զոտիներ են:

Տապանաքարը իր ձևով և քանդակներով հար և նման է Հայաստանի և մասնավորապես Գեղարքունիքի XVI-XVII դդ. օբորոցաձև մույնատիպ հուշակոթողներին և ամտարակույս պատրաստված է հայ վարպետի ձեռքով³:

Նմանատիպ մի տապանաքար, օրինակ, գտնվում է Մարստունու ենթատարածքի Գեղեղվիտ գյուղի, նախկինում Վերին Ղարամուխ (Վերին Կզմուտ) գյուղամիջի եկեղեցու բակի գերեզմանատան արևմտյան մասում⁴: Այն մույնպես օբորոցաձև է, պատկերում է ննջեցյալին, գավազան, նմանատիպ սափոր ծորակով և օղակով:

Գեղեղվիտի տապանաքարի մույնպես ունի հյուսածո զարդերիզ: Այն ունի հետևյալ արձանագրությունը.

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՊԱՐԽՈՒՂԱՐԻՆ,
ՈՐՂԻ ՂԶԻՆ. ԹՎ. :ՌԺԲ (1563)⁵

Նմանատիպ մեկ այլ, անթվական տապանաքար, կա հենց մույն տեղում: Այն դարձյալ օբորոցաձև է, պարունակում է Մարստունու մահմեդական տապանաքարի վրա փորագրված միևնույն հյուսածո զարդերիզ և նմանատիպ սափար: Այն ևս պատկերում է մարտի տեսարան՝ թամբած ձին իր ոտքերի տակ է առել գալարվող վիշապին, որը գլուխը մոտեցել է ձիու վզին: Տապանաքարը չի տալիս ննջեցյալի անունը, անթվական է, սակայն հաղորդում է կազմողի անունը՝ ԱԿՈԲ ՆԿԱՐՈՂ⁶:

Սեղրակ Բաբխուդարյանի Դիվանից տեղեկանում ենք, որ Ակոր նշանավոր կազմողից հայտնի են մեկ տասնյակից ավելի խաչքարեր և տապանաքարեր, որոնք, ըստ հեղինակի, պատրաստված են մեծ վարպետությամբ և գտնվում են Մարտունու և Վարդենիսի շրջանի գյուղե-

րում: Ակոբի կերտած տապանաքարերը թվագրվում են 1540-1575 թվականներով:

Նմանատիպ օրորոցածև տապանաքարեր հանդիպում են նաև Մարտունու ենթատարածքի Աստղածոր գյուղի ս. Պողոս-Պետրոս հեկեղեցու բակում, օրինակ նրա արևելյան պատի մոտ գտնվող Տրունի տապանաքարը՝ որի վրա այլ առարկաների շարքում պատկերված են թամբած ձի և վարդյակով սափոր: Տապանաքարի արձանագրությունը չի թվագրում այն, սակայն Դիվանի հեղինակը համարում է այն XVI դ. գործ:

Այսպիսով, հաշվի առնելով Մարտունու տապանաքարի արտաքին և ռճական նմանությունը Գեղարքունիքի հայկական նույնատիպ տապանաքարերին, ինչպես նաև համեմատվող տապանաքարերի պատկերների ընդհանրությունը (վարդյակով և օղակածև նստուկով սափոր և հյուսածո զարդերից), Մարտունու տապանաքարը կարելի է թվագրել: XVI –XVII դդ., սակայն ավելի ստույգ XVI դ. կեսերից մինչև նույն դարի վերջը և այն հավանաբար պատրաստված է Ակոբ կազմողի կամ նրա ժամանակակից հայ վարպետի կողմից:

Անդրադառնալով հանգուցյալին, նշենք, որ նրա ինքնությունը պարզ չէ: Հայտնի է, որ XVI դ-ի սկզբներին Սևանա լճի մոտ հաստատվել էին թուրքմենական Կարա-կոյունլու ցեղախմբից սերող Բահարլու վաչկատուն ցեղը⁸:

TIGRAN MIKAYELIAN

NEWLY FOUND MEDIEVAL TOMBSTONE FROM MARTUNI

The Armenian-Italian Archaeological Expedition discovered a medieval Muslim tombstone in town of Martuni, Gegharkunik Region.

The southern side of the tombstone depicts a symbolic mihrab, scenes of fightings between a lion and a snake, a lion and a bull and a small goat. The northern side of the tombstone depicts a saddled horse and contains a seven row Arabic inscription made in rough naskh. The western side of the tombstone depicts an eagle and symbolic mihrab. The southern and the northern sides edges of the tombstone have weaving pattern.

As the inscription informs the name of the deceased is Ahmad ibn Qasim. The second part quotes Quran (2/256 (255) often met on Muslim tombstones). The tombstone is undated.

The Muslim tombstone with its shape and form as well as some its details (jug with rosette and the weaving pattern is similar to Armenian tombstones of the same type widespread in Armenia and particularly in Gegharkunik Region. This kind of tombstones containing jugs with rosette and weaving patterns date back to 16-17th

centuries. Many of such tombstones in Martuni and Vardenis Regions are carved by Master Akob (his tombstones date 1540-1575). Taking into consideration the aforementioned, we suppose that the Martuni tombstone is carved during the 16-17 centuries and more precisely dates from middle to the end of the 16th century. The Martuni tombstone was probably carved by Master Akob or a contemporary Armenian master.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Այս մասին մեզ տեղեկացրեց արշավախմբի համադիկավար, հնագետ Սիմոն Հմայակյանը:
2. Ղուրան 2/256 (255), թարգմանությունը մերն է:
3. Տապանաքարի թվագրման վերաբերյալ մեզ գրականություն հուշեց հայագետ Հուսիկ Սեդրոնյանը:
4. Դիվան հայ վիմագրության, IV, պրակ 4, Գեղարքունիք, Կսմոյի, Մարտունու և Վարդենիսի շրջաններ, կազմեց Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1978, էջ 217:
5. Նույն տեղում:
6. Դիվան հայ վիմագրության, IV, էջ 216:
7. Դիվան հայ վիմագրության, IV, էջ 176:
8. И.П. Петрушевский, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI - начале XIX вв., Ленинград, 1949, էջ 91: